

BARBARA ŠTEBIH GOLUB

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb

bstebih@ihj.hr

DA SU MI ZDRAVI, GOSPONE! (PRINOS PROUČAVANJU OSLOVLJAVANJA U KAJKAVSKOME KNJIŽEVNOM JEZIKU)¹

Polazeći od suvremenih spoznaja o oslovljavanju u slavenskim jezicima (Berger 1995, 1996, 1998, Berger i Betsch 2003, Betsch 2000, 2019) u radu se istražuje sustav oslovljavanja u kajkavskome književnom jeziku devetnaestoga stoljeća. Korpus na kojem je istraživanje provedeno čine odabrana djela Ignaca Kristijanovića: *Blagorečja za vse celoga leta nedelje na dve strani razdeljena* (1830), *Vladimir* (1832), *Grammatik der kroatischen Mundart* (1837), *Anhang zur Grammatik der kroatischen Mundart* (1840.), *Ezopuševe basne pohorvačene* (1843), *Danica zagrebečka* (1844, 1845, 1846). Cilj istraživanja bio je uspoređujući sustav oslovljavanja koji Kristijanović prikazuje u svojoj slovnici s onim što ga primjenjuje u svojim tekstovima, utvrditi pridržava li se vlastitih pravila i utvrditi obilježja književnokajkavskoga sustava oslovljavanja onoga vremena.

1. Uvodno o oslovljavanju i uljudnosti

Jezično je djelovanje, kao i ono nejezično, regulirano nizom društveno-kulturnih norma i sankcija koje se mogu označiti pojmom jezična uljudnost. Poznavanje tih norma i njihovo pridržavanje omogućuje nesmetano, efikasno i harmonično odvijanje komunikacije. Oslovljavanje je jedan od mnogih oblika jezične uljudnosti:² izborom jednoga od oblika za oslovljavanje koji su mu na raspolaganju govornik ne samo da se referira na slušatelja, već i markira jedan vid njihova

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Retrodigitalizacija i interpretacija hrvatskih gramatika do ilirizma* IP-2018-01-3585.

² Jacobsson (2004: 188) ističe da u literaturi ne postoji suglasje oko toga što je uljudnost te da koncepti uljudnosti nisu univerzalno primjenjivi.

društvenoga odnosa, odnosno vlastitu ocjenu toga odnosa.³

Dakle, onaj tko želi biti uljudan, mora biti u stanju među raspoloživim oblicima za oslovljavanje odabrati onaj primjeren komunikacijskoj situaciji, tj. raspolagati nužnom pragmatičkom kompetencijom. Pri tome se oblici za oslovljavanje, njihov broj i pravila uporabe razlikuju od jezika do jezika.

Problematika oslovljavanja kompleksna je i višeslojna te obuhvaća niz istraživačkih problema: od pitanja koje se vrste riječi mogu koristiti kao oblici za oslovljavanje, pitanja njihova broja i gramatičke markiranosti do sociolingvističkih i pragmlingvističkih aspekata njihove uporabe.⁴

Od pojave dviju studija Browna i Gilmana (Gilman i Brown 1958, Brown i Gilman 1960) sociolingvistika i pragmlingvistika pokazale su osobit interes za istraživanje zamjenica kojima se oslovljava.⁵ Niz studija bavi se sociolingvističkim parametrima i pragmatičnim pravilima njihove uporabe, a ta su istraživanja nerijetko integrirana u istraživanje širega pitanja uljudnosti i njezine manifestacije u jeziku.⁶

Posljednjih se desetljeća i u slavistici probudilo zanimanje za proučavanje sustava oslovljavanja, pa se istraživanje oslovljavanja etabliralo kao zasebno istraživačko područje.⁷

Ipak, u južnoslavenskim jezicima istraživanja te problematike nisu osobito brojna. Postoji svega nekoliko opsežnijih empirijskih studija koje se uglavnom bave pronominalnim oslovljavanjem (Kess i Juričić 1978, Kocher 1967, Stone 1986, Levinger 1989, Šabec 2002/2003, Matešić i Marot Kiš 2015: 111, Houtzagers 2018), dok je interes za nominalno⁸ oslovljavanje još neznatniji (Rathmayr

³ V. Helmbrecht 2006: 4, 6.

⁴ Usprkos tome Ulrich (2010: 260–261) upozorava da je broj definicija oslovljavanja u suptrotnosti sa spomenutim mnogobrojnim temama vezanim uz tu problematiku. Prema toj autorici pri pokušaju egzaktoga definiranja oslovljavanja nužno se suočavamo s različitim poteškoćama, počevši od pitanja valja li oslovljavanje odrediti na temelju komunikativne funkcije ili formalnih obilježja.

⁵ Helmbrecht (2006: 6) tumači da osobne zamjenice spadaju u deiktične jezične izraze jer je njihova esencijalna funkcija referiranje na individue ili skupine individua koje se definiraju svojom ulogom u govornom činu. Uljudnost smatra sekundarnom kategorijom osobnih zamjenica, ali ističe da ta kategorija nije apsolutna već relacijska.

⁶ Pregled istraživanja te problematike v. Helmbrecht 2006: 6.

⁷ Detaljan uvid u problematiku i pregled istraživanja v. Berger 1998: 307, Berger i Betsch 2009: passim.

⁸ U literaturi se ravnopravno rabe dva naziva: **indirektno** i **nominalno oslovljavanje**. Mi, oslanjajući se na Betsch (2000: 41) dosljedno rabimo termin **nominalno oslovljavanje**. Također pri određivanju nominalnoga oslovljavanja polazimo od kriterija koje je on definirao:

»Ich möchte im folgenden eine gebundene Anredeform dann als nominal bezeichnen, wenn sie mit einem in der Sprache außerhalb der gebundenen Anrede verwendeten Nomen identisch ist oder – wenn es sich um eine Anredeform aus mehreren Wörtern handelt – mindestens ein solches

1992, Ulrich 2010, Matešić i Marot Kiš 2015: 111).⁹

Hrvatski se jezik u kontekstu istraživanja oslovljavanja spominje tek na razini Bergerove tipologije slavenskih jezika (Berger 1995, 1996, 1998, Berger i Betsch 2009), o kojoj će još biti riječi, ili u pregledima prikaza određenoga problema u nizu slavenskih jezika (Berger 2019).¹⁰ Istraživanja, sinkronijska ili dijakronijska, posvećena isključivo toj temi ne postoje.

2. Ukratko o razvoju sustava oslovljavanja¹¹ i Bergerovoj tipologiji slavenskih jezika prema sustavu oslovljavanja

Danas u zamjeničkim sustavima gotovo svih europskih jezika postoji barem jedna distinkcija po uljudnosti koja se najčešće odnosi na slušatelja, tj. drugu osobu.¹² Trostupanjski sustavi uljudnosti koji uz kontrast familijarno vs. uljudno imaju i oblik za superuljudno u europskim su jezicima rijetki (npr. u rumunjskome),¹³ no u prošlosti to nije bilo tako.

Prema Brownu i Gilmanu (Gilman i Brown 1958: 170, Brown i Gilman 1960: 255) ishodište oslovljavanja osobe množinskim oblikom bilo je oslovljavanje rimskih careva u kasnoj antici.¹⁴ Naime, u to je doba istodobno postojalo više careva, pa se stoga implicitno oslovljavalo više osoba. Moguće uzroke takva oslovljavanja autori vide i u tome da je car predstavljao narod, tj. više osoba kojima se obraćalo, kao i u tome da je množina stara i veoma proširena metafora moći.

Prema Helmbrechtu (2006: 27) konvencija da se drugo lice množine rabi kao

enthält. Die letztere Abgrenzung berücksichtigt gebundene Anredeformen wie was zamiłość, Vase Milost usw., die synchron z. B. in ein Possessivpronomen und ein Substantiv segmentiert werden können. Für die gebundene nominale Anrede werde ich als Synonym den traditionellen Terminus indirekte Anrede benutzen. Wenn eine Anredeform sich dagegen synchron nicht mehr mit einem Nomen gleichsetzen läßt oder ein Nomen daraus isoliert werden kann, sollte man von einem Pronomen sprechen.« (Betsch 2000: 41).

⁹ Detaljan pregled istraživanja nadišao bi okvire ovoga rada pa upućujemo na pregled u Brehmer 2005.

¹⁰ Treća mogućnost je da se hrvatski promatra kao dio srpskohrvatskoga, v. Rukavina 1984.

¹¹ Riječ je o kratkom, informativnom prikazu. Detaljniji bi nadilazio okvire ovoga rada.

¹² Helmbrecht (2006: 4) ističe da postojanje samo jedne distinkcije po uljudnosti u zamjeničnim paradigmama europskih jezika može sugerirati da su i pravila uporabe oblika identična, što nije slučaj. Naime, među jezicima postoje znatne razlike u tome kada se osobi obraća u drugom licu jednine, a kada u drugom licu množine. Kao primjer daje da se u njemačkome roditeljima supružnika obraća s *ti* i da je takvo oslovljavanje recipročno, dok se u francuskome u takvoj situaciji koristi recipročno oslovljavanje s *Vi*.

¹³ To ne vrijedi za neeuropske jezike, pa su trostupanjski sustavi obilježje jezika indijskoga supkontinenta (Helmbrecht 2006: 8).

¹⁴ Od spomenutih dviju studija u literaturi se rabe termini *v*-zamjenica (*vos*) za množinski oblik i *t*-zamjenica (*tu*) za jedninski oblik.

oblik iz uljudnosti razvila se tijekom srednjega vijeka u europskim kulturnim centrima (Francuska, Italija, Španjolska, Njemačka). Od 14. st. za oslovljavanje se intenzivnije rabe nominalni izrazi (titule) iz kojih se u nekim jezicima tijekom 17. st. razvijaju nove osobne zamjenice (npr. u španjolskome) ili se ti nominalni izrazi pronominaliziraju, pri čemu zamjenice za treće lice postaju zamjenice za uljudno oslovljavanje (npr. u njemačkome).

Naime, nominalnim se oslovljavanjem, tj. uporabom titula kao što su *Vaša Vi-sosti*, *Vaša Milosti*, *Vaša Ekselencijo*, izbjegavalo uporabu drugoga lica jednine, odnosno izravnu referenciju na slušatelja, ponašalo se kao da nije prisutan,¹⁵ što je također strategija uljudnosti. Zamjenice za treće lice (jednine ili množine) povijesno se počinju rabiti kao zamjenice za izricanje uljudnosti elipsom anaforičke relacije između nominalnoga dijela i anaforičke zamjenice. Nominalni se izraz izostavlja, a oslovljavanje se realizira samo kroz zamjenicu za treće lice. Kako se zamjenicom za treće lice obično označuje osoba koja ne sudjeluje u govornom činu, na taj se način izbjegava direktna referencija na slušatelja. Taj se efekt dodatno pojačava uporabom množinskoga oblika za treće lice.¹⁶

Dakle, uporabu množinskoga oblika za jedninsku referenciju, bilo da je riječ o drugom ili trećem licu, općenito se može smatrati strategijom uljudnosti.¹⁷

Kasnijim razvojem višestupanjski sustavi oslovljavanja obično se reduciraju na dvostupanjske (npr. u njemačkome i češkome).¹⁸

Prema Bergeru (1995, 1998, Berger i Betsch 2009) sustave oslovljavanja u slavenskim se jezicima s obzirom na njihov povijesni razvoj može podijeliti na tri modela: zapadni model (koji obaseže poljski, djelomično ukrajinski i bjeloruski, gornjolužičkosrpski i donjolužičkosrpski, češki, slovački, slovenski i hrvatski), ruski (ruski, djelomično bjeloruski i ukrajinski) i jugoistočni model (uključuje bugarski, makedonski, srpski, crnogorski, bosanski).

Za zapadni model oslovljavanja karakteristično je da je relativno rano došlo do preuzimanja oblika za pronominalno distancirano oslovljavanje (u češkome i poljskome krajem 14. st.). Daljnjim obilježjem mu je gotovo istodobno preuzimanje oslovljavanja drugim licem množine i modela nominalnoga oslovljavanja, što znači da je preuzet već gotov sustav oslovljavanja koji je sadržavao oblike za

¹⁵ Helmbrecht 2006: 19.

¹⁶ Detaljnije v. Helmbrecht 2006: 19–20.

¹⁷ Detaljnije v. Helmbrecht 2006: 19–20.

¹⁸ Detaljnije v. Helmbrecht 2006: 24.

Valja spomenuti da Helmbrecht (2006: 31) pronominalnu distinkciju u oslovljavanju smatra arealnim obilježjem europskih jezika koja nije materijal naslijeđen iz protojezika, već je riječ o jezičnoj inovaciji koja se putem jezičnog posuđivanja, tj. preuzimanja strategija uljudnog oslovljavanja, proširila preko granica jezičnih obitelji.

distancirano oslovljavanje diferencirane prema statusu adresata.¹⁹ Za zapadni je model karakteristično i da se distancirano oslovljavanje rano proširilo i na dijalekte.²⁰

Berger i Betsch (2009: 1025–1026) napominju da iako se podjela na tri modela može argumentirati čisto lingvističkim kriterijima,²¹ na umu valja imati i da su sva govorna područja kojima pripadaju jezici zapadnoga modela u razdoblju od 16. do 18. st., dakle upravo u razdoblju kada su se u tim jezicima razvili moderni sustavi oslovljavanja, pripadala ili habsburškim teritorijima (hrvatski, slovenski, češki, slovački i šleski poljski dijalekti) ili Lubinskoj uniji (poljski bez šlezijjskih dijalekata, većim dijelom bjeloruski i ukrajinski). Istodobno su jezična područja jugoistočnoga modela pripadala Osmanskom Carstvu, dok je Veliko vojvodstvo Moskva (kasnije Rusko Carstvo) uz rusko obuhvaćalo i istočne dijelove ukrajinskoga i bjeloruskoga govornog područja. Autori stoga zaključuju da je u razvoju slavenskih sustava oslovljavanja do 18. st. ulogu odigrala i pripadnost geopolitičkim jedinicama. Naime, postojanje takvih većih geopolitičkih zajednica omogućavalo je lakšu komunikaciju društvenih elita, a time i širenje raznovrsnih fenomena markiranja statusa kojima pripada i oslovljavanje.

Dakle, prema Bergeru (1998: 314–315) zapadni model oslovljavanja, koji karakteriziraju nominalno oslovljavanje²² i pronominalno distancirano oslovljavanje, razvio se pod njemačkim utjecajem i to tako da je preuzet gotov sustav oslovljavanja.²³

¹⁹ Naime, dok se u njemačkome, kao pretpostavljenome najvažnijem jeziku davaocu, indirektno oslovljavanje tipa *Euer Liebden* javilo znatno kasnije od distanciranoga pronominalnog oslovljavanja, u češkome (Betsch 2003: 126–129) i poljskome (Stone 1984: 49–51) potvrde oslovljavanja tipa *Twi Milost*, *twa mилоść* starije su od onih s *vy*, *wy*. Detaljnije v. Berger i Betsch 2009: 1025.

²⁰ Prema Bergeru 1998. upravo je distancirano oslovljavanje, tj. oslovljavanje drugim licem množine, u seoskim govorima glavni kriterij za definiranje zapadnoga modela.

²¹ V. prethodnu bilješku.

²² Berger je jedan od autora koji rabi termin **indirektno oslovljavanje**, no mi zbog terminološke dosljednosti rabimo onaj **nominalno oslovljavanje**.

²³ Doduše, sam Berger (1998: 309–310) upozorava da je teško ustrajati na teorijama o monokazualnom uzroku razvoja množinskoga distanciranog oslovljavanja poput njegove (dakle, o preuzimanju iz njemačkoga) otkako su studije poput Headove (1978) ukazale na univerzalnu tendenciju razvoja množinskoga distanciranog oslovljavanja u svim jezicima. Naglašava, međutim, da postojanje univerzalnih tendencija ni u kojem slučaju ne znači da je do razvoja u slavenskim jezicima došlo u potpunosti bez utjecaja susjednih jezika (što s obzirom na unutareuropske intenzivne kulturne i političke veze ocjenjuje veoma nevjerojatnim), ali da ipak valja barem pokušati za svaki pojedinačni jezik ustanoviti koji se razvoji mogu objasniti univerzalnim tendencijama, a koji su rezultat jezičnih dodira. Ističe da se razvoj smije objasniti utjecajem jezičnoga dodira samo ako je moguće definirati jasne sociolingvističke uvjete interferencije.

3. Predmet istraživanja i metodologija

Potaknuti činjenicom da se u istraživanjima oslovljavanja u slavenskim jezicima, hrvatski spominje tek na razini bilješke, odnosno kao jedan od jezika Bergerove zapadne skupine te činjenicom da su sinkronijska i dijakronijska istraživanja oslovljavanja u hrvatskome do sada izostala,²⁴ odlučili smo provesti manje istraživanje oslovljavanja u kajkavskome književnom jeziku, jednome od triju povijesnih hrvatskih književnih jezika koji se u razdoblju od 16. st. do formiranja modernoga hrvatskoga standardnog jezika štokavske osnovice rabio na području sjeverozapadne Hrvatske.²⁵ Riječ je, dakle, o istraživanju veoma ograničenoga opsega (ono opsežnije daleko bi nadmašilo okvire ovoga rada) koje je osmišljeno kao temelj i poticaj za kasnija istraživanja oslovljavanja i uljudnosti u kajkavskome književnom jeziku.

Na odabir teme i metodologije rada presudan je utjecaj imala opsežna dijakronijska studija M. Betscha (2000) o oslovljavanju u češkom jeziku. Teorijska polazišta njegova, a onda i našega, istraživanja klasični su članci Browna i Gilmana (1958, 1960) i Browna i Ford (1964) te istraživanja Winterove kielske skupine.²⁶

Dok se sinkronijska istraživanja oslovljavanja najčešće oslanjaju na ispitanike, u povijesnim smo istraživanjima upućeni na pisane izvore, pa se obično poseže za pismima, književnim, osobito dramskim djelima,²⁷ zapisnicima, pravilima oslovljavanja iz gramatika i razgovorima koji su također dijelom predstandardnih gramatika... Upravo te razgovore Betsch (2000: 55–56), uz ograničenja o kojima će još biti riječi, smatra relativno dobrim materijalom za istraživanje ove problematike. Naime, posljedica njihove dijaloške forme jest često pojavljivanje oblika za oslovljavanje, pa se na temelju njih mogu donijeti zaključci o inventaru oblika

²⁴ Svakako valja spomenuti Bergerovu konstataciju (1998: 307) da radovi o oslovljavanju u slavenskim jezicima obično ne istražuju dijakronijsku perspektivu. On pretpostavlja da je tomu tako jer se pronominalno distancirano oslovljavanje drugim licem množine kao i ono nominalno titulama smatra novijim fenomenom.

Betsch (2019) u svojem pregledu sustava oslovljavanja u zapadnim i južnim slavenskim jezicima spominje, doduše, dvije kajkavske gramatike, Matijevićevu (1810) i Kristijanovićevu (1837), no kako taj rad obaseže velik broj slavenskih jezika i gramatika, riječ je prvenstveno o pregledu, a ne o osobito temeljitoj analizi. Osim toga, hrvatski se, pa onda i hrvatski kajkavski književni jezik, promatraju unutar *BCS* (*Bosnian, Croatian, Serbian*), pa se književnokajkavske gramatike uspoređuju s onima slavenosrpskoga.

²⁵ Ukratko o obilježjima kajkavskoga književnog jezika na svim jezičnim razinama i djelima pisanima tim standardiziranim, polifunkcionalnim idiomom v. Stolac 2011, Štebih Golub 2013, 2015.

²⁶ Detaljnije v. Winter 1984.

²⁷ O metodološkim nedostacima uključivanja pisama v. Betsch 2000: 100, a o onima uključivanja književnih, osobito prijevodnih djela v. Betsch 2000: 144–146.

za oslovljavanje, njihovoj učestalosti, morfološkim i sintaktičkim obilježjima.²⁸ Stoga su, ističe Betsch (2000: 57, 75), veoma važne dopune proučavanju pravila oslovljavanja sadržanima u gramatikama.

Osim toga, kako se istraživanja oslovljavanja uglavnom bave dvjema skupinama problema, formalno lingvističkim (ponajprije morfološkim i sintaktičkim) te društvenom funkcijom i značenjem oblika za oslovljavanje, razgovori iz gramatika mogu nam, ponovno uz određene ograde, biti i važno vrelo podataka za proćavanje problema iz druge skupine. Naime, ti se razgovori odvijaju u određenim životnim situacijama i prikazuju jezičnu interakciju pripadnika različitih društvenih slojeva, što znači da nam nude jasan društveni kontekst uporabe oblika za oslovljavanje. Na temelju takvih razgovora mogu se donositi i zaključci o međusobnom odnosu pojedinih oblika za oslovljavanje. Upravo o tom pitanju u samim gramatikama ne nalazimo nikakve informacije.²⁹ Iako su zbog svega spomenutoga razgovori iz gramatičkih priručnika pogodniji za istraživanje problematike oslovljavanja nego primjerice književna djela, kao što ističe Betsch (2000: 76), valja biti svjestan da oni ne predstavljaju zapise realne jezične uporabe, već je riječ o preporukama autora gramatike, pa prikazuju oslovljavanje koje autor smatra primjerenim u određenim situacijama. Betsch, međutim, napominje da se za gramatičare koji nisu nastojali normirati sustav oslovljavanja može pretpostaviti da su ponajprije željeli prikazati društveno primjereno oslovljavanje, što znači da je i ono u razgovorima blisko realnom uzusu. Kao drugu važnu ogradu pri procjeni razgovora iz gramatika kao relevantne građe za istraživanje oslovljavanja, Betsch (2000: 76) spominje činjenicu da su uzorci razgovora iz gramatika nerijetko preuzimani iz ranijih zbirka razgovora,³⁰ pa je moguće da je i to utjecalo na raspored i uporabu oblika za oslovljavanje. U takvim bi slučajevima valjalo ispitati je li autor gramatike mijenjao način oslovljavanja iz izvornika. Ukoliko nije, treba pretpostaviti da ih je smatrao primjerenima.

Mi u svojem istraživanju polazimo od posljednje književnokajkavske slovnice *Grammatik der kroatischen Mundart* Ignaca Kristijanovića, objavljene u Zagrebu 1837. godine, i od tri godine kasnije izišloga aneksnog rječnika *Anhang zur Grammatik der kroatischen Mundart*.³¹ U skladu s onodobnom književnokajkav-

²⁸ V. Betsch 2000: 57.

²⁹ V. Betsch 2000: 76–77.

³⁰ Primjerice, kao što su dokazali Keipert (1988) i Daiber (1997), mnogi od razgovora iz slavenskih gramatika preuzeti su izravno ili neizravno iz francuske gramatike *Grammaire royale Française et allemande* Roberta des Pepliersa (1689) koja je do kraja 18. st. doživjela čak 82 izdanja i bila prevedena na mnoge jezike.

O tome v. i Betsch 2019: 47–48.

³¹ Detaljnije o samom rječniku v. Štebih 2002, a o gramatici Štebih Golub 2012 i studiju Štebih Golub u Kristijanović 2012.

skom gramatikografskom praksom³² Kristijanović je napisao cjelovit priručnik za učenje kajkavskoga kao stranoga jezika namijenjen govornicima njemačkoga jezika koji je obasezao gramatiku u užem smislu i rječnik koji je uz kajkavsko-njemački i njemačko-kajkavski rječnik uključivao frazeološki rječnik, rječnik poslovice, uzorke razgovora, poučne pripovijesti i uzorke pisama. Kristijanovićeva je slovnica odabrana prvenstveno zato što u njoj nalazimo pravila oslovljavanja, uzorke razgovora i uzorke pisama. Naime, od kajkavskih gramatičara još samo Đurkovečki u svojoj *Jezičnici horvatsko-slavinskoj* (1826) donosi pravila oslovljavanja,³³ no kako prikazuje samo jedan uzorak razgovora,³⁴ Kristijanovićeva se gramatika za naše istraživanje pokazala daleko pogodnijom. Naše je istraživanje imalo dva cilja: utvrditi kakav sustav oslovljavanja Kristijanović opisuje i služi li se opisanim sustavom u uzorcima razgovora i pisama u *Anhangu* te u svojim ostalim djelima.

Mi smo, naime, za razliku od Betscha (2000) u svoje istraživanje uključili i uzorke pisama. Iako ih se može smatrati manje pouzdanim izvorom od stvarnih pisama i povijesnih izvora,³⁵ na temelju njih može se ispitati točnost Kristijanovićeva opisa sustava oslovljavanja, pridržava li se pravila koja je sam donio, kao i podudara li se uporaba oblika za oslovljavanje u pismima i u drugim analiziranim izvorima. Osim uzoraka pisama iz Kristijanovićeva aneksnoga rječnika uključili smo i ona iz triju godišta *Danice zagrebečke*, iz 1844, 1845 i 1846.

Uključivanje »nauka od pisanja listov« u kalendar Kristijanović objašnjava ovako³⁶:

»Akoprem navuku od pisanja listov vu *Danici* ni pravoga mesta, ništarmenje vendar sudim da bi hasnovito i potrebno bilo takaj vu njoj kulik tulik od njega napomenuti, s tem bolje pokehdob mi je znano da se ov navuk koj je vendar vsake vrsti ljudem zevsema potreben, nigdi ne nahađa vu našem jeziku rastolnačen. Pokehdob pako ova knjižica kakti „narodni dnevnik“ vu sebi ne samo šalne, nego i zresne ter podvučljive zabave zadržava, tak štimam da ovoga dnevnika preštimanem čtevcem ne bude nepovoljno vu njem nekuliko od ovoga navuka najtk« (*Danica* 1844: 39).

³² V. Štebih Golub 2018.

³³ V. Štebih Golub 2019: 274–275.

U ostalim kajkavskim gramatikama ne nalazimo podatke o oslovljavanju. Posljedica je to onodobne gramatikografske prakse u središtu čijega je interesa bila ponajprije morfologija, grafijska i izgovorna pravila te rudimentarna sintaksa. Detaljnije v. Štebih Golub 2018.

³⁴ *Razgovor med dvemi prijatelji* (Štebih Golub 2019: 276).

³⁵ Betsch (2000: 100) ističe da u stvarnim pismima, za razliku od izvora kao što su dramska djela ili razgovori iz gramatika, nalazimo stvarne, nekonstruirane potvrde uporabe oblika za oslovljavanje. Isto tako, pošiljatelj i primatelj mogu se (mi bismo dodali: uglavnom) jednoznačno identificirati, pa se njihov društveni status može odrediti lakše i točnije nego u razgovorima.

³⁶ Svi se primjeri donose u vlastitoj transkripciji.

Nedostatak toga dijela građe jest da je najvećim dijelom riječ o prijevodima pisama znamenitih povijesnih ličnosti,³⁷ no budući da Kristijanović sam ističe da pisma donosi upravo zato kako bi čitatelja podučio kako se obraćati osobama koje pripadaju različitim društvenim slojevima u različitim prigodama (primjere donosi uzorak pisma opomene dužniku, preporuke bivšem šegrtu),³⁸ polazimo od pretpostavke da je osobitu pozornost posvećivao honorifikaciji, pa onda i oslovljavanju kao njezinu dijelu.

Tijekom istraživanja smo – svjesni već spomenutih ograničenja – konzultirali i druga Kristijanovićeve djela (*Blagorečja za vse celoga leta nedelje na dve strani razdeljena*, *Ezopuševe basne pohorvačene*, *Vladimir*) te uključili i spoznaje do kojih se došlo tijekom rada na projektu *Ignac Kristijanović – zaboravljeni dragulj kajkavskoga književnog jezika*. Smatramo da usporedba s oslovljavanjem u drugim Kristijanovićevim djelima može potkrijepiti ili opovrgnuti neke zaključke ili otvoriti nova pitanja.

4. Rezultati istraživanja

4. 1. Opis sustava oslovljavanja u Kristijanovićevoj slovnici

Kristijanović poglavlje naslovljeno *O oslovljavanju u horvatskome* donosi unutar *Dodatka*³⁹ uz sintaktički dio slovnice.

Prema Kristijanoviću:

U horvatskome se kaže:

1. *Ti*, *du*, u drugom licu jednine:

A. Bogu u molitvama.

B. Višim osobama u stihovima.

C. Braća i prijatelji među sobom.

D. Služinčadi i podređenima.

E. Djeca svojim roditeljima, ali samo kod nekih u višim staležima.

2. *Vi*, *ihr*, u drugom licu množine:

³⁷ »Sudim pako da za peldu nikakvi drugi listi ne moreju biti prikladneši, nego ravno onoga gluboko vučenoga, razumnoga i velikoga starinskeh vremen pisca Kajuša Plinijuša Cecilijuša Sekunduša koji marljivo na naš horvatski jezik prenešeni postavljaju se vu prvi red, za tem pako iz kajkakveh drugeh iskušaneh piscev« (Kristijanović 1840: 41).

³⁸ »Zato kakovder bi znali ali znati morali z ovem ali z onem, od ove ali od one stvari spominati se na reči, ravno tak je potrebno da i vu listu govorimo: z vekšem ponizno, z menjšem ljubljeno, z prijatelom prijateljski, z neprijatelom vljudno, z roditelji sinovski, z decum očinski, z žalosnem batrivno itd.« (Kristijanović 1844: 40).

³⁹ *Dodatak* se dijeli na poglavlja *O nepromjenjivim vrstama riječi* i *O oslovljavanju u horvatskome*.

- A. Djeca roditeljima u srednjem staležu, kao i općenito na selu.
- B. Općenito ljudima sa sela.
- C. Ljudima srednjega i najnižega staleža.
- D. Žene svojim muževima na selu (ali ne općenito).
- E. Ljudi nižega staleža i seljaci međusobno.

U ovom je slučaju i kod muškaraca i kod žena uobičajen samo nastavak za muški rod u pridjeva i participa: *vi ste bili*, ihr waret, kaže se i ženi i muškarcu; *vi ste se čisto iz nas pozabili*, ihr habet (Mann oder Frau) auf uns ganz vergessen.

3. *Oni*, sie, u trećem licu množine muškoga roda Horvat govori otmjenim osobama, svjetovnoj ili duhovnoj vlasti ili općenito onima koje se poštuje zbog njihova staleža, položaja ili kakve slavne osobine. No takvo oslovljavanje postaje sve općenitije, i to tako da se riječca iz pristojnosti „oni“ u gradovima i njihovoj okolici rabi i među osobama srednjega staleža, čak ga i sluge rabe međusobno.

4. U trećem licu množine s *Njihovo Veličanstvo, Gospodstvo, Njihova Sve-tlost, Milost* itd. pri čemu pridjev ili particip dolaze u množini muškoga roda bez obzira na to je li osoba s kojom se razgovara ženskoga ili muškoga roda, a naslov je u muškom, ženskom ili srednjem rodu: npr. *Njihovo Gospodstvo Gospodin N. jesu prosili, da Njihove Milosti bi sutra k Njim dojeti dostojali*; seine Herrlichkeit bathen, das Euer Gnaden morgen zu Innen kommen möchten.

5. O osobama kojima Horvat duguje iznimno poštovanje, čak i u njihovoj odsutnosti on govori u množini: npr. *mamica su zapovedali*, die Mutter hat befohlen; *japica su me poslali*, der Vater hat mich geschickt« (Kristijanović 2012: 193–194).

Riječ je o prilično detaljnom i informativnom opisu oslovljavanja u kajkavskome književnom jeziku iz kojega su iščitljivi mnogi podatci zanimljivi za našu analizu.

Kao prvo, razvidno je da Kristijanović opisuje trostupanjski sustav oslovljavanja: drugim licem jednine (*ti*), drugim licem množine (*Vi*) i trećim licem množine (*Oni*). Riječ je o sustavu preuzetom iz njemačkoga jezika,⁴⁰ što je tipično za jezike Bergerove zapadne skupine. Berger, dakako, ne baveći se sustavom oslovljavanja u kajkavskome književnom jeziku, za razvoj sustava oslovljavanja u hrvatskome pretpostavlja talijanski utjecaj,⁴¹ što u slučaju kajkavskoga književnog jezika ni u kojem slučaju nije točno. Naime, osim što sam sustav, o čemu će još biti riječi, pokazuje da je riječ o njemačkome modelu, zbog političkih, kulturnih,

⁴⁰ Ukratko o razvoju sustava oslovljavanja u njemačkome v. Necker 2019: 1, Betsch 2000: 51, Simon 2003., 2006.

⁴¹ »Was das westliche Südslavische angeht, so kann vermutlich nur die slovenische Entwicklung einen direkten Zusammenhang mit dem Deutschen gebracht werden, das kroatische Anredesystem des 16. Jh. ist eher nach italienischem Muster gestaltet« (Berger 1998: 317).

društveno-povijesnih i sociolingvističkih okolnosti na kajkavski književni jezik talijanski nije mogao bitno utjecati, dok je utjecaj njemačkoga jezika i kulture bio veoma jak.⁴²

Upravo paušalne ocjene poput spomenute Bergerove ukazuju na potrebu izrade niza dijakronijskih mikroistraživanja poput našega prije donošenja konačnih zaključaka.

Prema Kristijanovićevu opisu oslovljavanje s *ti* znak je intimnosti i solidarnosti (koriste ga braća i prijatelji, djeca kada oslovljavaju roditelje⁴³ ili vjernici pri obraćanju Bogu)⁴⁴ ili izraz moći i statusa (rabi ga se u obraćanju »služinčadi i podređenima«). Druga mogućnost ukazuje na postojanje, u ono doba u europskim jezicima uobičajenoga, nerekipročnoga oslovljavanja.⁴⁵ Dakle, unutar trostupanjskoga sustava obraćanjem u drugom licu jednine signalizira se najniži stupanj poštovanja i uljudnosti ili veliki stupanj bliskosti i intimnosti.

Oslovljavanje s *Vi*, kao »srednji« stupanj pristojnosti, rabi se, što je iščitljivo iz Kristijanovićeve opisa, uglavnom u srednjem staležu: unutar obitelji (tako djeca oslovljavaju roditelje i žene muževe), na selu ili među nižim staležima. Za korisnike Kristijanovićeve gramatike, a i za nas kao istraživače oslovljavanja, veoma je korisna napomena u kojoj se donosi normativni podatak o kongruenciji glagolskoga pridjeva radnoga: »kaže se i ženi i muškarcu; *vi ste se čisto iz nas pozabili*, ihr habet (Mann oder Frau) auf uns ganz vergessen« (Kristijanović 2012: 194). Dakle, prema Kristijanoviću je kongruencija predikativa u kajkavskome književnom jeziku sintaktička, a ne semantička. Naime, slavenski se jezici međusobno razlikuju s obzirom na to koji dijelovi predikata (punoznačni glagol, pomoćni glagol, glagolski pridjevi, pridjevi, imenički predikati) pri oslovljavanju drugim licem množine kongruiraju prema obliku (dakle u množini), a koji prema

⁴² Sam Berger (1998: 310–311) tvrdi: »Äußere Einflüsse von Nachbarsprachen auf die Herausbildung einer Neuerung im Anredesystem sind nur dann anzusetzen, wenn konkret angegeben werden kann, welche soziolinguistische Situation in dem betreffenden Zeitraum vorgelegen hat und in welcher Weise es zu einer Interferenz der beiden Sprachen gekommen ist«.

Od brojnih radova u kojima se iz različitih perspektiva govori o važnoj ulozi njemačkoga jezika na području sjeverozapadne, kajkavske Hrvatske i o njegovu utjecaju na kajkavski, spomenut ćemo samo Kessler 1982, Štebih Golub 2010, Novak i Štebih Golub 2015, Dukić 2019.

⁴³ Pri tome Kristijanović donosi veoma zanimljivu ogradu »ali samo kod nekih u višim staležima«, čiju točnost zbog ograničenosti korpusa nismo uspjeli ispitati.

⁴⁴ Što bi se moglo interpretirati kao znak najdublje povezanosti s bićem koje ionako zna sve naše misli.

⁴⁵ Brown i Gilman u svojem prvom radu (1958) rabe termine **vertikalni** i **horizontalni status**, dok u drugome članku (1960) uvode termine **semantika moći (power semantics)** i **semantika solidarnosti (solidarity semantics)**. Autori **semantiku solidarnosti** definiraju preko zajedničkih obilježja sugovornika (primjerice obiteljske veze, posjećivanje iste škole, pripadanje istoj društvenoj klasi), dok se **semantikom moći** izražavaju statusne razlike sugovornika. Mi termine **recipročno** i **nerekipročno oslovljavanje** preuzimamo od Betsch 2000.

smislu (dakle u jednini).⁴⁶

U trostupanjskom sustavu oslovljavanja kakav prikazuje Kristijanović, oslovljavanje s *Oni* predstavlja najviši stupanj uljudnosti.⁴⁷ Tijekom 18. i početkom 19. st. takvo se oslovljavanje rabilo u češkome (Betsch 2000), slovačkome, slovenskome⁴⁸ književnom jeziku i poljskim šlezijским dijalektima (Stone 1986). U češkome je supstandardu (Betsch 2000: 174–179) i u slovačkim dijalektima (Berger 1996: 20–21) bilo prisutno i duže. Neosporno je preuzeto iz njemačkoga u kojem se upravo u to vrijeme proširilo oslovljavanje sa *Sie* (Betsch 2009: 1021).

Zanimljivo je da kod Kristijanovića nalazimo prilično jasan opis društvenoga konteksta oslovljavanja s *Oni* (tako se obraća »otmjnim osobama, svjetovnoj ili duhovnoj vlasti ili općenito onima koje se poštuje zbog njihova staleža, položaja ili kakve slavne osobine«), dok Stone (1977: 498–500) tvrdi da je teško donijeti podatke o takvom oslovljavanju i njegovoj društvenoj vrijednosti. Kristijanović čak spominje razvojnu tendenciju u književnokajkavskom sustavu oslovljavanja (»No takvo oslovljavanje postaje sve općenitije, i to tako da se riječca iz pristojnosti „oni“ u gradovima i njihovoj okolici rabi i među osobama srednjega staleža, čak ga i sluge rabe međusobno« Kristijanović 2012: 194), što ukazuje na povećanje učestalosti i širenje domene uporabe oslovljavanja s *Oni* nauštrb onoga s *Vi*.

Iz Kristijanovićeve je opisa iščitljivo da je u kajkavskome književnom jeziku postojala i mogućnost nominalnoga oslovljavanja ustaljenim formulama tipa *Njihovo Veličanstvo*, *Njihova Svetlost*, *Njihova Milost* uz predikat u trećem licu množine. On ih, doduše, spominje samo kako bi donio gramatički podatak o njihovoj kongruenciji s predikativom, dok se na kontekst njihove uporabe ne osvrće.

Dok je u prethodne četiri točke opisivao honorifikaciju adresata, u petoj se osvrće na honorifikaciju referenta.⁴⁹ Naime, u kajkavskome se književnom jeziku, kao i u mnogim kajkavskim govorima, posebno markira kada se s poštova-

⁴⁶ O toj problematici v. Comrie 1975, Corbett 1983, Berger i Betsch 2004.

⁴⁷ Takva je uporaba jedna od jezičnih univerzalija. Istraživanja, naime, pokazuju da ako se u jeziku javljaju pluralizacija i uporaba trećega umjesto drugoga lica, tada treće lice izriče viši stupanj poštovanja od drugoga lica množine. No ako se oslovljavati može i trećim licem množine, tada je hijerarhija sljedeća: 2. l. jd. < 2. l. mn. < 3. l. jd. > 3 l. mn. (Betsch 2000: 33).

O toj problematici v. i Head 1978: 188–189, 191, Braun 1988: 57–59.

⁴⁸ Prema Stoneu (1986: 582–583) u slovenskom jeziku oslovljavanje s *Oni*, rasprostranjeno tijekom 18. i početkom 19. st., nestaje nakon slovenskoga narodnog preporoda između ostaloga i zbog toga jer su protiv njega ustali jezični autoriteti poput Murka i Kopitara. Za naše je istraživanje taj podatak veoma važan jer Kristijanović, iako se pišući svoju gramatiku ugledao i na Kopitara (o tome v. Štebih Golub 2017), očigledno nije preuzeo njegove stavove o oslovljavanju.

⁴⁹ Termini prema Haase 1994.

njem⁵⁰ govori o trećoj osobi koja nije nazočna⁵¹ (*mamica su zapovedali*,⁵² *japica su me poslali*). Riječ je o fenomenu koji se javlja i u drugim slavenskim dijalektima i varijetetima,⁵³ a u slavističkoj ga se literaturi označuje različitim nazivima.⁵⁴ Mi ćemo u okviru ovoga rada koristiti Bergerov (1996.) naziv **honorativ**.

Spomenimo samo da Ignjat Alojzije Brlić, na čiju se slovnici pišući *Grammatik der kroatischen Mundart* Kristijanović također oslanjao,⁵⁵ donosi posve drukčiji sustav oslovljavanja. Osim što je riječ o dvostupanjskom sustavu, razlikuju se

⁵⁰ Berger (1996: 32) spominje da se takva honorifikacija referenta rabi kada govornik prema njemu osjeća bliskost ispunjenu poštovanjem („respektvolle Vertrautheit“).

Houtzagers (2012: 288–296) pokušava identificirati situacije i odnose u kojima se u gradišćanskohrvatskim govorima o trećoj, neprisutnoj osobi govori u trećem licu množine (stariji rođaci, odrasle osobe iz govornikova djetinjstva, svećenici, Bog) i dolazi do sljedećeg zaključka:

„If we attempt to formulate an invariant for the class of persons referred to by the honorific plural under discussion, my proposal would be: ‘persons who are respected by the speaker in the affectionate way a child respects (or is by tradition bound to respect) an elder relative’. This formulation would, in my opinion, include the respect and affection for a grownup who was good to him and whom he felt close to as a child and the respect that a believer in a traditional rural community has for a priest and for God. If nonrelatives are referred to there is some freedom as to whether or not the speaker uses the honorific construction. Lack of closeness or personal acquaintance does not always prevent the use of the construction but can apparently be ‘overruled’ by the feeling of respect« (Houtzagers 2012: 298).

Ipak, spominje i da se o tim osobama obično govori »with warmth and respect« (Houtzagers 2012: 289), što je u skladu s Bergerovim mišljenjem. U svojem kasnijem radu, u kojem iznosi rezultate istraživanja koje je obuhvatilo više slavenskih jezika (bugarski, lužičkosrpski, poljski, češki, ruski, »BKS«...), isti autor tvrdi da se oblik ne koristi ako između govornika i referenta postoji prevelika »horizontalna udaljenost« (»if there is too much „horizontal distance“«, Houtzagers 2018: 1).

⁵¹ Iako iz samoga Kristijanovićeve opisa proizlazi da osoba nije prisutna (»O osobama kojima Hrvat duguje iznimno poštovanje, čak i u njihovoj odsutnosti on govori u množini...« Kristijanović 2012: 194), Berger (1996: 30) spominje da kriterij prisutnosti osobe nije posve jasan (treba biti prisutna, ne smije biti prisutna, prisustvo je opcionalno). Kako Simon (2003: 76 ff) spominje tri vrste honorifikacije – adresata (**Adressatenrespekt**), onoga koji ne sudjeluje u razgovoru, dakle odsutnoga trećega (**Referentenrespekt**) i prisutnoga trećega, dakle slušatelja (**Mithörerrespekt**) – prema njegovoj bi se kategorizaciji, ovisno o kriteriju (ne)prisutnosti, radilo o dvije različite vrste honorifikacije.

⁵² Ili kao u poznatoj pjesmi: *Mamica su štrukle pekli*.

⁵³ Berger (1996: 32) zbog postojanja množinske kongruencije imenica u jednini u starijem njemačkom spominje mogućnost da je i honorativ preuzet iz njemačkoga. Vulčić i Petrović (1999: 51) pišući o honorativu u gradišćanskohrvatskim govorima također pretpostavljaju njemački utjecaj.

Pregled radova koji spominju postojanje honorativa u različitim hrvatskim govorima v. Houtzagers 2018: 13, osobito bilješku 23.

⁵⁴ Opis fenomena i pregled naziva v. Berger 1996: 9. O honorativu u jeziku gradišćanskih Hrvata i ruskome v. Houtzagers 2012., 2018. Taj autor rabi termine »the honorific third person plural« i »the (honorific) construction« (Houtzagers 2012: 278).

⁵⁵ O tome v. Štebih Golub 2012.

i komentari glede uporabe pojedinih oblika (primjerice komentar da se u većini »ilirskih zemalja« seosko stanovništvo čak i gospodi obraća s *ti*).⁵⁶

4. 2. Oslovljavanje u uzorcima razgovora i pisama te ostalim Kristijanovićevim tekstovima

Peti dio Kristijanovićeve aneksnoga rječnika naslovljen *Gespräche im Umgange zur Übung im Kroatischreden und zur Erhaltung der Geläufigkeit in der kroatischen Sprache* obaseže 36 razgovora. Situacije u kojima se odvijaju raznolike su: susret dvaju gospodina, njihov ponovni susret, razgovor o vremenu, o godišnjim dobima (proljeću, ljetu, jeseni i zimi), o dobu dana i satu koji se pokvario, bolesnom prijatelju, o priboru za pisanje, razgovor za ručkom. Riječ je o situacijama tipičnima za razgovore u onodobnim gramatikama.⁵⁷ Daiber (1997: 84) pretpostavlja da svrha takvih razgovora nije bila samo uvježbavanje ranije donesenih gramatičkih pravila, već da je njihov glavni cilj bio izvangramatički: prvenstveno su služili za demonstraciju forma u konverzaciji i općenito u ophođenju.⁵⁸ Taj autor stoga naglašava da priručnici koji su sadržavali takve razgovore, nisu bili samo jezični priručnici, već i priručnici o lijepom ponašanju jer su razgovori koje obasežu izvor podataka o uljudnom i primjerenom ponašanju u različitim situacijama. Osim toga, ističe Daiber (1997: 87), osobito u slavenskim gramatikama, takvim se razgovorima željelo demonstrirati da se i na narodnom jeziku može konverzirati u skladu s društvenim normama.

Likovi u Kristijanovićevim razgovorima su neimenovana gospoda, neimenovane gospođice, sluge, obrtnici (krojač), trgovci, dakle pripadnici različitih društvenih slojeva, što dijaloge čini još zanimljivijima za proučavanje oslovljavanja.

Analiza razgovora pokazala je da se u njima primjenjuje trostupanjski sustav oslovljavanja kakav Kristijanović opisuje u svojoj slovnici. Riječ je o sustavu preuzetom iz njemačkoga jezika, što je između ostaloga razvidno i iz činjenice da je oslovljavanje u kajkavskim razgovorima i njihovim njemačkim istovrijednicama jednako. Sustav obaseže pronominalno oslovljavanje s *ti*, *Vi* i *Oni* te, u analiziranom korpusu slabo potvrđeno, nominalno oslovljavanje. Honorativ u korpusu nije potvrđen. Čak ni u replici kojom se gospodin obraća sluškinji i referira na

⁵⁶ Detaljnije v. Brlić 1842: 217–218.

⁵⁷ Primjerice u *Dialogues familiares* J. R. de Pepliersa nalazimo sljedeće razgovore: *Pour faire une visite la matin, Le Gentil homme & le Tailleur, Pour déjeuner, Pour parler françois, Du Tems, Pour écrire, Pour acheter, Pour visiter un malade* (Daiber 1997: 69). Samo kao ilustraciju spomenut ćemo da i u Matijevićevoj gramatici nalazimo razgovore *Od kupovanja* (2015: 356–358), *Od pohađanja betežnka* (2015: 367–369), *Od boja* (2015: 370–371).

Uzorima razgovora iz kajkavskih gramatika valjalo bi posvetiti posebno istraživanje.

⁵⁸ Uzor u konverzaciji i ponašanju čitavoj Europi bila je Francuska.

njezina odsutnoga gospodara: *Gospon te tvoj zove*.⁵⁹ O toj problematici na temelju svojega ograničenoga korpusa ne možemo donositi zaključke, no primjeri koje Kristijanović navodi u svojoj gramatici (*mamica su zapovedali, japica su me poslali*) i neuporaba honorativa u opisanoj situaciji, ukazuju na točnost zaključaka ranijih istraživača (Berger 1996., Houtzagers 2012., 2019.), da se uporabom honorativa ne signalizira samo poštovanje, već ponajprije »bliskost ispunjena poštovanjem« (Berger 1996: 32).

Najviši stupanj poštovanja iskazuje se oslovljavanjem u trećem licu množine. Tako se međusobno oslovljavaju osobe muškoga roda koje pripadaju višim društvenim slojevima, „gospozi“ (*Kak se nahađaju?*,⁶⁰ *Oni su preveć dobri.*,⁶¹ *Oni su preveć vljudni.*,⁶² *Naj počekaju doklam dežd prestane*.⁶³), čak i kada je riječ o prijateljima (npr. u razgovoru naslovljenom *Med dvemi prijatelmi* nalazimo replike *Moj Bog, betežni jesu, a kaj im je?*, *Kaj ne jemlju nikakovo vračtvo? Kaj nikaj (nikakovo vračtvo) ne potrebuju?*, *Pa zakaj ne ostaneju doma pokehdob su betežni?*⁶⁴), kao gospoda i gospođice (*Došel sem da vidim kak se nahađaju ar sem čul da su betežni.*, *Oni su preveć dobri.*,⁶⁵ *Jeju radi juhu? / Je li radi jeju juhu?*⁶⁶). Iz navedenih je primjera vidljivo da se kongruencija predikativa podudara s opisom u Kristijanovićevoj slovnici, tj. bez obzira na spol uvijek je u muškom rodu množine, što znači da je riječ o sintaktičkoj, a ne semantičkoj kongruenciji.

Iako su trgovci nesumnjivo na društvenoj ljestvici stajali niže nego gospoda, recipročno oslovljavanje trećim licem množine i nominalno s *gospone* nalazimo i u razgovoru između gospodina i vlasnika trgovine (razgovor *Med štacunarom i nekojem stranskem: Gospone, meni je povedano da oni vsakojačke fele sukna imaju.*, *Kuliko refov je Njim potrebno, gospone?*; *Naj budu tak dobri pak mi naj pokažeju nekuliko fel engleskoga.*, *Naj si sami zbereju koje se Njim najbolje dopada*.⁶⁷), što ukazuje na prilično visok društveni ugled trgovaca. U sljedećem razgovoru *Ta isti stranjski z sambolom oslovljavanje je*, međutim, nerecipročno. Dok krojač gospodina oslovljava nominalno i pronominalno s *Oni* (*Gospone, meni je povedano da žele z menum govoriti.*, *Kad ju želiju? / Do kada ju hočeju imati?*⁶⁸), gospodin krojača oslovljava s *Vi* (*Bi li mi hteli meru vzeti na opravu?*,

⁵⁹ Kristijanović 2012: 20.

⁶⁰ Kristijanović 2012: 187.

⁶¹ Kristijanović 2012: 189.

⁶² Kristijanović 2012: 189.

⁶³ Kristijanović 2012: 194.

⁶⁴ Kristijanović 2012: 203.

⁶⁵ Kristijanović 2012: 189.

⁶⁶ Kristijanović 2012: 218.

⁶⁷ Kristijanović 2012: 212–213.

⁶⁸ Kristijanović 2012: 214–215.

*Ne obećajte mi ako mi ju narediti ne morete.*⁶⁹), što ukazuje na krojačev niži društveni položaj.⁷⁰

Pronominalno oslovljavanje s *Vi*, osim u dvama spomenutim razgovorima između gospodina i krojača, potvrđeno je još samo u pismu sina ocu.⁷¹ Iz samoga pisma nije razvidan njihov društveni status, no ako je suditi prema pravilima iz Kristijanovićeve slovnice, riječ je o pripadnicima srednjega sloja. Oslovljavanje oca i sina je nerecipročno jer se otac sinu u ranijem pismu obraća s *ti*.

Slaba potvrđenost oslovljavanja s *Vi* u našem korpusu ukazuje na točnost Kristijanovićeve tvrdnje o razvojnoj tendenciji prema kojoj se oslovljavanje s *Oni* širi potiskujući ono drugim licem množine.

Sluge, vlastite ili tuđe, nerecipročno se oslovljava s *ti* (*Hodi nuter., Vužgi sveću, pak mi donesi pečatni vosek., Sada ov list odnesi na poštu., Imaš penez pri sebi?, Kaj van dobiš, naj ti bu za trud.*⁷²) i osobnim imenima (*Ivič, Marica*), dok oni gospodu oslovljavaju s *Oni* ili nominalno s *gospone* (*Kaj zapovedaju?, Nemam nikaj pri sebi, gospone.*⁷³). Takvo nerecipročno oslovljavanje pokazatelj je veoma niskoga društvenog položaja slugu.

Recipročno oslovljavanje s *ti* nalazimo u razgovoru naslovljenome *Med dvemi divojkama* (*Drago mi je ako te vu povoljnem zdravju nahađam., Z velikum željum jesem te dočekala.*)⁷⁴ Riječ je o razgovoru dviju mladih ženskih osoba⁷⁵ koje su, na što ukazuje i tema razgovora (udaja jedne od njih), veoma bliske (*Ti hočeš tajiti, pak vendar celi varaš zna da tebe gospon N, a ti njega ljubiš. – Istina je zadnjič da se ljubimo, ali od vdavanja nikaj ne znam.*)⁷⁶ Kako se muške osobe, kao što smo spomenuli, čak i kada je riječ o prijateljima, recipročno oslovljavaju s *Oni*, postavlja se pitanje zašto postoji ta razlika u oslovljavanju između prijateljica i

⁶⁹ Kristijanović 2012: 215.

To su ujedno jedine situacije kada se oslovljavanja na kajkavskoj i njemačkoj strani ne podudaraju jer se u njemačkom tekstu rabi treće lice množine (*Jeste Vi taj sambol od kojega je gospon N. z menum spominal. /Sind Sie der Kleidermacher, von welchem dar Herr N. mit mir gesprochen hat.* Kristijanović 2012: 215).

⁷⁰ Isti nereciproцитet u razgovorima u Pohlovoj gramatici opisuje Betsch (2000: 81).

⁷¹ *Danica* 1846: 136.

⁷² Kristijanović 2012: 207.

⁷³ Kristijanović 2012: 207.

⁷⁴ Kristijanović 2012: 210.

⁷⁵ Kako Kristijanović razgovor naslovljava *Med dvemi divojkama*, a ne *Med dvemi gospodičnami*, moglo bi se zaključiti da je riječ o razgovoru dviju sluškinja, tj. da se imenica *divojka* rabi u svojem drugom značenju (v. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* s. v. *divojka*). Međutim, kako se u razgovoru spominje da se jedna od djevojaka treba udati za *gospone N.*, zaključujemo da je riječ o mladim, neudanim ženama (prvo značenje imenice *divojka* prema *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* s. v. *divojka*).

⁷⁶ Kristijanović 2012: 211.

prijatelja. Je li riječ o razlici uvjetovanoj spolom sugovornika ili je uvjetovana njihovim različitim stupnjevima prisnosti?⁷⁷ S obzirom na ograničenost korpusa na to se pitanje ne može odgovoriti s apsolutnom sigurnošću.

Naime, analizom uzoraka pisama što ih Kristijanović donosi u *Anhangu* i u trima odabranima godištima *Danice zagrebečke*, ustanovili smo da se s *ti* u pismima obraća otac sinu,⁷⁸ brat sestri,⁷⁹ sestra bratu,⁸⁰ brat bratu,⁸¹ suprug supruzi⁸² i gospodin nekim prijateljima (*Dragi Tacijan, kaj delaš? Kaj budeš delal?*).⁸³ Međutim, u najvećem broju pisama prijateljima⁸⁴ koristi se oslovljavanje s *Oni* (*Ja se na Njih srdim...*,⁸⁵ *Vre zdavnja nesem nikakvoga lista od Njih dobil.*⁸⁶, *Morebiti misle Oni da se ja šalim? To ja od Njih zevsum zresnostjum potrebumem. Naj mi anda otpišeju kaj delaju. Ar se ja vu jezero skrbih nahađam dok to ne znam. Naj budu zdravi.*⁸⁷). Takva uporaba upućuje na to da obraćanje s *ti* ili *Oni* među muškim prijateljima ovisi o procjeni međusobnoga odnosa, odnosno o stupnju bliskosti i prisnosti. Dakako, za konačan odgovor potrebno je provesti istraživanje na većem književnokajkavskom korpusu.

Oslovljavanje s *ti* kao znak prisnosti i bliskosti, nalazimo u Kristijanovićevu obraćanju ujaku Tomašu Mikloušiću kojem posvećuje *Blagorečja*: »... *podufam se Tebe, dragi vujec, prositi da mi dopustiš ov moj z nemalem trudom dovršeni posel Tebi alduvati. Ar lestor Tvoje posvud raširjeno ime moguče je njega na svetlost opčinsku izidučega od ogrizljeveh navalov nekuliko opčuvati*« (*Blagorečja* I, III–IV).

Prema Kristijanovićevim pravilima s *ti* se obraća i *Bogu* u molitvama, što je bogato oprimjereno u Kristijanovićevim djelima, primjerice u *Blagorečjima*: »*O, Bože, včinił si ti nas zaradi Tebe i nemirno je srce naše doklam se vu Tebi ne vpokoji!*« (*Blagorečja* I, 40), »*Bože, podelji nam vu sreći i nesreći tvoju milošću ter ako su nam suprotivčine na ovom svetu odlučene, dopusti nam po oveh*

⁷⁷ Već je sama tema (udaja) o kojoj razgovaraju djevojke intimnija od onih o kojoj razgovaraju prijatelji.

⁷⁸ *Danica* 1846: 135.

Sin, međutim, oca oslovljava s *Vi*.

⁷⁹ Kristijanović 2012: 242.

⁸⁰ *Danica* 1845: 86.

⁸¹ Kristijanović 2012: 244–245.

⁸² Kristijanović 2012: 246–250.

⁸³ Kristijanović 2012: 254.

⁸⁴ Da je riječ o pismima prijateljima razvidno je ne samo iz njihova sadržaja, već i iz načina kako ih je Kristijanović naslovio: *Plinijuš svojemu Fabijušu Juštušu*, *Plinijuš svojemu Septicijušu Klarušu*, *Plinijuš svojemu Priškušu*, *Plinijuš svojemu Valerijanušu* (v. *Danica* 1844: 42–43).

⁸⁵ Kristijanović 2012: 250.

⁸⁶ Kristijanović 2012: 252.

⁸⁷ v. *Danica* 1844: 42–43.

dobrovoljnom podnašanju veselja se tvojega vu nebeskom kraljevstvu dočekati i na veke uživati.« (Blagorečja I, 73), »Ti jesi naš otec koji nas ljubiš, koji bolje znaš kaj nam hasnovito je kak mi znati moremo.« (Blagorečja I, 148). Iz istoga je izvora razvidno i da se svećenik svojim vjernicima obraća u drugom licu jednine: »O nesrečni otec, je li ti nesi zrok nagnjenj i poželenj koja srce sina tvojega zavjmlju, vužižu ter k odurnem grehom praznosti peljaju? Ti, ti jesi zrok da je on kinča čednosti pogubil ter z vremenom napeljitel nedužnosti je postal« (Blagorečja II, 261).

Zanimljivo je da se u dramskom fragmentu *Vladimir*⁸⁸ likovi međusobno također oslovljavaju s *ti*. Kako je riječ o drami pisanoj prema isusovačkoj matrici koja je uvelike slijedila Corneilleova klasicistička pravila,⁸⁹ Kristijanović se pridržava staleške klauzule, pa njegovi likovi pripadaju najvišim društvenim slojevima: riječ je o Vladimiru, sinu *horvatskoga kralja*,⁹⁰ Stratu, kraljevu pouzdaniku i bugarskom vojskovođi te kralju Salamonu, pa bismo prema Kristijanovićevim pravilima oslovljavanja i praksi iz razgovora očekivali da se likovi jedni drugima obraćaju u trećem licu množine tim više što se ne radi o osobama u bliskim ili obiteljskim vezama, a nominalno se oslovljavaju s *kralj* i *herceg*. Uzroke takvoga odstupanja valja tek ispitati na većem korpusu dramskih tekstova Kristijanovičeva vremena.

Nominalno oslovljavanje titulama poput *Njihovo Veličanstvo*, *Gospodstvo*, *Njihova Svetlost*, *Milost*, koje Kristijanović spominje u svojoj gramatici, u razgovorima iz *Anhanga* nije potvrđeno, što je uvjetovano situacijama u kojima se razgovori odvijaju i osobama koje u njima sudjeluju.

Potvrđeni su, međutim, oblici nominalnoga oslovljavanja s *gospodična*, *gospone*, *prijatelj*, *sestra*, *sestrica* i *bratec*. Prva se tri koriste za oslovljavanje osoba kojima se obraća u trećem licu množine (***Gospodična***, *ja se štimam kruto srečnoga sedeči poleg takove lepe osobe kak su oni.*,⁹¹ *Naj dostojiju*, ***gospone***, *falačec pečenke.*,⁹² ***Prijatelj***,⁹³ *zakaj tak polahko idu /hode?*⁹⁴), dok se s *bratec*, *sestra* i *sestrica* oslovljavaju bliske osobe kojima se obraća u drugom licu jednine. Pri tome se sa *sestra* oslovljava krvna srodnica (*Taki*, ***bratec***, *daj mi gibanicu da ja zrežem!*, *Ne*, *draga* ***sestra***, *ja ču ju zrezati, ako je tvoja dobra volja.*⁹⁵), dok se sa

⁸⁸ O drami v. Batušić 2004.

⁸⁹ O utjecaju Corneillea na isusovačku dramu v. Batušić 2004: 191.

⁹⁰ Kristijanović ga naziva *Vladimir, kralj slovenski*, no iz radnje drame je razvidno da Vladimir nije kralj, već kraljević.

⁹¹ Kristijanović 2012: 218.

⁹² Kristijanović 2012: 222.

⁹³ Već je rečeno da se u razgovorima prijatelji recipročno oslovljavaju trećim licem množine, dok u pismima nalazimo potvrde oslovljavanja drugim licem jednine i trećim licem množine.

⁹⁴ Kristijanović 2012: 203.

⁹⁵ Kristijanović 2012: 221.

sestrica međusobno oslovljavaju djevojke, bliske prijateljice (*Dober dan, draga sestrice!*⁹⁶).

U pismima i naputcima o naslovljavanju pisama⁹⁸ potvrđeno je nominalno oslovljavanje osobnim imenom te formulama *dragi* + osobno ime,⁹⁹ *ljubljeni roditelji*,¹⁰⁰ *preljubljeni roditelji*,¹⁰¹ *najpreštimaneši gospone*,¹⁰² *visokorođeni gospodine*,¹⁰³ *dragi brate*,¹⁰⁴ *dragi moj sin*,¹⁰⁵ *dragi ljubljeni otec*.¹⁰⁶

5. Zaključak

Naše je istraživanje pokazalo da je Kristijanović u svojoj slovnici opisao, a u svojim djelima i primjenjivao trostupanjski sustav oslovljavanja preuzet iz nje-mačkoga jezika, što znači da je kajkavski književni jezik pripadao Bergerovoj zapadnoj skupini, dok se za ostale povijesne hrvatske književne jezike to tek treba potvrditi.

Proporcionalno oslovljavanje s *ti* znakom je prisnosti i bliskosti (npr. čovjeka i Boga, svećenika i njegova stada), društveno solidarnoga i simetričnoga odnosa (braća i sestre, prijatelji), dok ono asimetrično signalizira bitno niži društveni položaj adresata i znakom je, terminologijom Browna i Gilmana (1960), semantike moći.

Naši rezultati ukazuju na to da je domena uporabe oslovljavanja s *Vi* bitno sužena, što odgovara i opisu u Kristijanovićevoj slovnici. Prema podacima iz našega korpusa taj se srednji stupanj na skali uljudnosti rabio za obraćanje pripadnika više klase onima niže srednje klase (krojač koji klijentima dolazi u kuću) te za obraćanje djece roditeljima unutar iste klase. U našem je korpusu potvrđeno samo neproporcionalno oslovljavanje s *Vi*: krojač se gospodinu obraća s *Oni*, a otac sinu s *ti*.

Oslovljavanje s *Oni* rabilo se recipročno unutar viših slojeva društva i nereci-pročno pri obraćanju nižih slojeva (krojač kao pripadnik nižega srednjeg sloja i sluge kao pripadnici najnižeg sloja) pripadnicima viših slojeva.

⁹⁶ Kristijanović 2012: 210.

⁹⁷ Veoma poticajan rad o oslovljavanju rodbinskim nazivljem osoba s kojima se nije u rodbinskim odnosima je svakako Ulrich 2010.

⁹⁸ *Danica* 1844: 49.

⁹⁹ Primjerice, *Drugi Fabijuš* (Kristijanović 1840: 252).

¹⁰⁰ *Danica* 1844: 47.

¹⁰¹ *Danica* 1844: 47.

¹⁰² *Danica* 1844: 49.

¹⁰³ *Danica* 1845: 87.

¹⁰⁴ *Danica* 1845: 88.

¹⁰⁵ *Danica* 1846: 135

¹⁰⁶ *Danica* 1846: 135

Honorativ, koji je prema Kristijanovićevo opisu postojao u književnoj kajkavštini, u našem korpusu nije potvrđen.

Daljnja istraživanja oslovljavanja u kajkavskome književnom jeziku valjalo bi provesti na znatno većem korpusu tekstova različitih vrsta (privatna pisma, dramski tekstovi, sudski zapisnici) iz različitih razdoblja, kako bi se dobila cjelovita i konačna slika te potvrdili ili revalorizirali naši zaključci.

Vrela

1844. *Danicza zagrebeckha za preztupno leto 1844*. Zagreb. Franjo Župan.
1845. *Danicza zagrebeckha, dnevnik za prozto leto 1845*. Zagreb. Franjo Župan.
1846. *Danicza zagrebeckha, dnevnik za prozto leto 1846*. Zagreb. Franjo Župan.
- Brlić, Ignjat Alojz. 1842. *Grammatik der illirischen Sprache. Zweite durchgesehene und verbesserte Auflage*. Zagreb: Franjo Župan.
- Kristijanović, Ignac. 1830. *Blagoréchja za vsze czeloga léta nedélye na dve ztrané razdelyena*. Zagreb: Franjo Župan.
- Kristijanović, Ignac. 1832. *Vladimir, Kraly Horvatzki, Zreszni Domorodecz, v jednom izpelyanyu napervoztavlyen*. rukopis. Zagreb: Arhiv HAZU. sig. Ia 82.
- Kristijanović, Ignac. 1837. *Grammatik der kroatischen Mundart*. Zagreb: Franjo Župan.
- Kristijanović, Ignac. 1840. *Anhang zur Grammatik der kroatischen Mundart*. Zagreb: Franjo Župan.
- Kristijanović, Ignac. 1843. *Ezopusheve baszne pohorvatchene po Ignaczu Kriztitanovich, Kapelzkem Plebanushu*. Zagreb: Franjo Župan.
- Kristijanović, Ignac. 2012. *Gramatika horvatskoga narječja*. (prijevod i popratna studija Štebih Golub, Barbara). Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Štebih Golub, Barbara. 2019. *Jezičnica hrovatsko-slavinška Josipa Đurkovečkoga*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Literatura

- Andrić, Marta. 2019. „Moj kralju, bane i herceže!“: nominalni oblici oslovljavanja u *Putopisu* Evlije Čelebija. *Historijski zbornik*, LXXII/1, Zagreb, 29–46.
- Batušić, Nikola. 2004. Vladimir – dramski fragment Ignaca Kristijanovića. *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 14/15, Varaždin, 187–193.
- Berger, Tilman. 1995. Versuch einer historischen Typologie ausgewählter slavischer Anredesysteme. *Slavistische Linguistik 1994. Referate des XX. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens Zürich 20–22. 9. 1994. Slavistische Beiträge 332*. Ur. Daniel Weiss. München: Verlag Otto Sagner, 15–64.
- Berger, Tilman. 1996. Spuren älterer pronominaler Anredesysteme in west- und ostslavischen Dialekten und substandardsprachlichen Verietäten. *Slavistische Linguistik. Referate des XXI. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens Mainz 26.–29. 9. 1995. Slavistische Beiträge 342*. Ur. Peter Rehder. München: Verlag Otto Sagner, 7–36.
- Berger, Tilman. 1998. Äussere Einflüsse und interne Faktoren bei der Herausbildung der slavischen Anredesysteme. *Die Welt der Slaven. Internationales Halbjahresschrift für Slavistik XLIII. Mit Beiträgen zum XII. Internationalen Slavistenkongreß, Krakau 1998, XLIII/2*, München, 307–322.

- Berger, Tilman. 2015. Die Herausbildung einer eigenen Verbalendung für die distanzierte Anrede in polnischen Dialekten und im Kaschubischen und ihre typologische und historische Interpretation. *Anzeiger für Slavische Philologie*, 41, Graz, 27–46.
- Berger, Tilman; Betsch, Werner. 2009. Anredesysteme. *Die slavischen Sprachen. The Slavic Languages. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung. An International Handbook of their Structure, their History and their Investigation. Band 1 / Volume 1*. Ur. Sebastian Kempgen; Peter, Kosta; Tilman Berger; Karl Gutschmidt. New York–Berlin: Walter de Gruyter, 1019–1028.
- Betsch, Werner. 1998. *Duzen, Siezen, Titulieren: Zur Anrede im Deutschen heute und gestern*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Betsch, Michael. 2000. *Diskontinuität und Tradition im System der tschechischen Anredepronomina 1700–1850*. Slavistische Beiträge, Band 389. München: Otto Sagner Verlag.
- Betsch, Michael. 2019. Address Forms in Grammars and Textbooks of West and South Slavic Languages in the Eighteenth and Nineteenth Century. *Politeness in Nineteenth-Century Europe. Pragmatics & Beyond New Series*. Ur. Annic Paternoster; Susan Fitzmaurice. John Benjamins Publishing Company, 39–73.
- Braun, Friederike. 1984. Die Leistungsfähigkeit der von Brown/Gilman und Brown/Ford eingeführten anredetheoretischen Kategorien bei der praktischen Analyse von Anredesystemen. *Anredeverhalten. Ars linguistica* 13. Ur. Werner Winter. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 41–72.
- Braun, Friederike. 1988. *Terms of Address. Problems of patterns and usage in various languages and cultures*. Contributions to the Sociology of Language 50. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Brehmer, Bernhardt. 2005. Titles as forms of address in south slavonic languages. A case of social semantics or pragmatics? *Slavica Gandensia*, 32, Gent, 9–33.
- Brown, Roger; Ford, Marguerite. 1964. Address in American English. *Language in Culture and Society. A Reader in Linguistics and Anthropology*. Ur. Dell Hymes. New York: Harper & Row, 234–244.
- Brown, Penelope; Levinson, Stephen. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: CUP.
- Brown, Roger; Gilman, Albert. 1960. The Pronouns of Power and Solidarity. *Style in Language*. Ur. Thomas A. Sebeok. Cambridge (Mass.): University Press, 253–276.
- Coffen, Béatrice. 2002. *Histoire culturelle des pronoms d'adresse. Vers une typologie des systèmes allocutoires dans les langues romanes*. Paris: Champion.
- Comrie, Bernard. 1975. Polite plurals and predicate agreement. *Language*, 51, Baltimore, 406–418.

- Corbett, Greville G. 1983. *Hierarchies, Targets and Controllers. Agreement Patterns in Slavic*. London – Canberra: Croom Helm.
- Daiber, Thomas. 1997. Zur Verbreitung der „Dialogues familiers“ von J. R. de Pepliers in einigen tschechischen, polnischen, russischen und kroatischen Grammatiken. *Linguistische Beiträge zur Slavistik. V. JungslavistInnen-Treffen Bautzen 1996*. Specimina Philologiae Slavicae. Supplementband 58. Ur. Jana Schulze; Eduard Werner. München: Verlag Otto Sagner, 67–91.
- Dukić, Davor. 2019. Mehrsprachigkeit in Nordkroatien in der Zeit der illyrischen Bewegung. *Mehrsprachigkeit in Imperien / Multilingualism in Empires*. Ur. Marijan Bobinac; Wolfgang Müller-Funk; Jelena Spreicer. Zagreb: Leykam international, 107–126.
- Fraser, Bruce. 1990. Perspectives on politeness. *Journal of Pragmatics*, 14/2, New York, 19–36.
- Gilman, Albert; Brown, Roger. 1958. Who says „tu“ to whom. Etc. *A Review of General Semantics*, XV/3, New York, 169–174.
- Haase, Martin. 1994. *Respekt: Die Grammatikalisierung von Höflichkeit*. München–Newcastle: Lincom Europa.
- Head, Brian F. 1978. Respect degrees in pronominal reference. *Universals of Human Language*. Vol. 3. *Word Structure*. Ur. Joseph H. Greenberg; Charles A. Ferguson; Edith A. Moravicsk. Stanford: Stanford University Press, 151–211.
- Helmbrecht, Johannes. 2006. Typologie und Diffusion von Höflichkeitspronomina in Europa. *ASSIDUE. Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt*, 18, Erfurt, 1–34.
- Houtzagers, Peter. 2012. "Der Herr Professor sind in den Ruhestand getreten". On the honorific third person plural in Burgenland Croatian. *Between West and East. Festschrift for Wim Honselaar on the occasion of his 65th birthday*. Pegasus Oosteurope Studies. No. 20. Ur. Rene Genis; Eric de Haard; Janneke Kalsbeek; Evelien Keizer; Jenny Stelleman. Amsterdam: Pegasus, 277–300.
- Houtzagers, Peter. 2018. The honorific third person plural in Slavic. *Russian Linguistics*, 42/1, Berlin, 1–26.
- Jacobsson, Mattias. 2004. Apologies and Apologetic Attitude in Early Modern English. *Nordic Journal of English Studies*, 3 /3, Göteborg, 187–204.
- Keipert, Helmut. 1988. The Sources of Michael Groening's Rossijskaja grammatika (Stockholm, 1750). *Oxford Slavonic Papers*, 21, Oxford, 89–104.
- Keipert, Helmut. 1991. Die „Wiener Anleitung“ in der slavischen Grammatikographie des ausgehenden 18. Jahrhunderts. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 51, Heidelberg, 23–59.
- Kess, Joseph F.; Juričić, Želimir B. 1978. Slovene pronominal address form: rural vs. urban sociolinguistic strategies. *Anthropological Linguistics*, 20, Bloomington, 297–311.

- Kessler, Wolfgang. 1982. Društvena podloga uporabe hrvatskog kajkavskog jezika u prvoj polovici XIX. stoljeća. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 6, Zagreb, 217–222.
- Kocher, Margaret. 1967. Second person pronouns in Serbo-Croatian. *Language*, 43/3, Baltimore, 725–741.
- Lagerberg, Robert; Kretzenbacher, Heinz, L.; Hajek, John. 2014. Forms and Patterns of Address in Russian: Recent Research and future Directions. *Australian Slavonic and East European Studies* 28, 1/2, Melbourne, 179–209.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Levinger, Jasna. 1989. Dihotomija u oslovljavanju (Upotreba zamjenica Vi i Ti u sarajevskom regionu). *Književni jezik*, 18, Sarajevo, 187–206.
- Marot, Danijela. 2005. Uljudnost u verbalnoj i neverbalnoj komunikaciji. *Fluminensia*, 17/1, Rijeka, 53–70.
- Matešić, Mihaela; Plešković, Maša. 2013. „Ti ja dam 'gospođo!'“ ili o jednome (pragma)lingvističkom problemu u suvremenome hrvatskom jeziku. *Jezik kao informacija*. Ur. Anita Peti-Stantić; Mateusz-Milan Stanojević. Zagreb: Srednja Europa i HDPL, 3–23.
- Matešić, Mihaela; Marot Kiš, Danijela. 2015. Pragmatika gramatičkih oblika: morfološka i sintaktička sredstva kao načini za iskazivanje uljudnosti. *Fluminensia*, 27/2, Rijeka, 103–116.
- Matsumoto, Yoshiko. 1988. Reexamination of the universality of face: Politeness phenomena in Japanese. *Journal of Pragmatics*, 12, New York, 403–426.
- Necker, Heike. 2019. Anredeformen in Friedrich Schillers „Kabale und Liebe“. *Ditura. Zeitschrift für Germanistische Sprach- und Literaturwissenschaft*, 12, Oberhausen, 1–14.
- Novak, Kristian; Štebih Golub, Barbara. 2015. Deutsch im Diskurs der Illyrischen Bewegung (1835–1843): Bedrohung, Leitbild, Überbrückungsinstrument. *Zagreber germanistische Beiträge*, 24, Zagreb, 127–149.
- Polovina, Vesna. 1984. Upotreba jednine i množine ličnih zamenica u obraćanju sagovorniku u savremenom srpskohrvatskom jeziku. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 13, Beograd, 185–195.
- Rathmayr, Renate. 1992. Nominale Anrede im gesprochenen Russischen, Serbokroatischen und Tschechischen. *Slavistische Linguistik* 292. Ur. Tilmann Reuther. München: Otto Sagner Verlag, 265–309.
- Simon, Horst J. 2003a. From Pragmatics to Grammar. Tracing the Development of ‘Respect’ in the History of the German Pronouns of Address. *Diachronic perspectives on address term systems*. Ur. Irma Taavitsainen; Andreas H. Jucker. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins, 85–123.
- Simon, Horst J. 2003b. *Für eine grammatische Kategorie „Respekt“ im Deutschen. Synchronie, Diachronie und Typologie der deutschen Anredepronomina*. Tübingen: Niemeyer.

- Simon, Horst. J. 2006. Wie Höflichkeit die Person(en) verwirrt – und wie's die Grammatik wieder ordnet. *Der Ausdruck der Person im Deutschen. Eurogermanistik* 24. Ur. Irmtraud Behr; Anne Larrory; Gunhild Samson. Tübingen: Stauffenberg, 57–72.
- Stone, Gerald. 1977. Adress in the Slavonic Languages. *The Slavonic and East European Review*, 55, London, 491–505.
- Stone, Gerald. 1984. Honorific Pronominal Addresses in Polish Before 1600. *Oxford Slavonic Papers*, 17, Oxford, 45–56.
- Stone, Gerald. 1986. Die Pronominalrede im Slovenischen. *Festschrift für Herbert Bräuer zum 65. Geburtstag am 14. April 1986. Slavistische Forschungen* 53. Ur. Olesch Reinhold; Hans Rothe. Köln – Wien: Böhlau, 575–583.
- Stolac, Diana. 2011. Kajkavski hrvatski književni jezik. *Povijest hrvatskoga jezika. 2. knjiga: 16. stoljeće*. Ur. Radoslav Katičić; Josip Lisac; Ante Bičanić. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, 189–228.
- Šabec, Nada. 2002./2003. Addressing the other: *ti* vs. *Vi* in Slovenia nad in North America. *SRAZ*, XLVII/XLVIII, Zagreb, 471–484.
- Štebih, Barbara. 2002. Aneksni rječnik Ignaca Kristijanovića. *Filologija*, 38/39, Zagreb, 239–256.
- Štebih Golub, Barbara. 2010. *Germanizmi u kajkavskome književnom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Štebih Golub, Barbara. 2011. Posljednja slovnica kajkavskoga književnog jezika. *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzoru*. Ur. Alojz Jembrih. Krapina: Udruga Muži zagorskoga srca, 345–363.
- Štebih Golub, Barbara. 2013. Kajkavski hrvatski književni jezik u 17. i 18. stoljeću. *Povijest hrvatskoga jezika. 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće*. Ur. Radoslav Katičić; Josip Lisac. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, 221–263.
- Štebih Golub, Barbara. 2015. Kajkavski hrvatski književni jezik u 19. stoljeću. *Povijest hrvatskoga jezika 4. knjiga: 19. stoljeće*. Ur. Josip Lisac; Ivo Pranjković; Marko Samardžija. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, 113–159.
- Štebih Golub, Barbara. 2017. Jernej B. Kopitar and the Grammar Book of Ignac Kristijanović. *Slavia Centralis*, X/1, Maribor, 16–39.
- Štebih Golub, Barbara. 2018. Mali uvod u bogatu kajkavsku gramatikografiju. *Fluminensia*, 30/1, Rijeka, 127–151.
- Ulrich, Sonja. 2010. Marina sine, snajka brate: Formale und semantische Aspekte der Anrede mittels Verwandtschaftstermini im Serbischen. *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (POLYSLAV)* XIII. Ur. Katrin Bente Fischer; Gertje Krumbholz; Marija Lazar; Joanna Rabięga-Wiśniewska. München: Otto Sagner, 260–267.

- Vulić, Sanja; Petrović, Bernardina. 1999. Govor Hrvatskoga Groba u Slovačkoj. *Korabljica: prinosi za proučavanje književnosti u Hrvata*, 9/5, Zagreb, 3–113.
- Winter, Werner (ur.). 1984. *Anredeverhalten*. *Ars linguistica* 13. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Forms of Address in the Kajkavian Literary Language

Summary

This paper presents the results of a case study of address in the Kajkavian literary language of the 19th century. The methodology is informed by the recent research of address in Slavic languages (Berger 1995, 1996, 1998, Berger and Betsch 2003, Betsch 2000, 2019), while the corpus for the study consists of the selected works of Ignac Kristijanović (*Blagorečja za vse celoga leta nedelje na dve strani razdeljena*, 1830, *Vladimir*, 1832, *Grammatik der kroatischen Mundart* 1837, *Anhang zur Grammatik der kroatischen Mundart* 1840, *Ezopuševe basne pohorvačene*, 1843, *Danica zagrebečka*, 1844, 1845, 1846).

The analysis shows that Kristijanović described a three-degree address system in his grammar, and that he applied it in his literary works: the second person singular (*ti*), the second person plural (*Vi*), and the third person plural (*Oni*). It is an address system borrowed from German, which confirms that the Kajkavian literary language belongs to Berg's western group.

According to the data from the corpus, the symmetric address using *ti* signalizes closeness, while the asymmetric one signalizes a significantly lower standing of the addressee. Addressing with *Vi* functions as a middle level of politeness, and it is used in addressing the members of the middle class and by parents when addressing their children in that class. A small number of examples of that address form points to a growing tendency in the development of the Kajkavian literary language, namely a widening of the domain of the address form *Oni* at the expense of the address form *Vi*.

The address form *Oni* was used reciprocally among the higher members of the society and asymmetrically when members of the lower social class addressed members of the higher social class. The honorific that, according to Kristijanović's grammar, existed in the literary Kajkavian is not confirmed in the corpus.

Ključne riječi: Kristijanović, oslovljavanje, kajkavski književni jezik

Keywords: Kristijanović, forms of address, Kajkavian literary language